

KNJIŽNA IN DRUGA POROČILA

Joachim Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches* (Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Abhandlung, Neue Folge, Heft 38 A), München 1956, A. Textteil 138 strani, B. Tafelteil, 75 tabel, fotografij, risb in zemljevidov.

Bavarska akademija znanosti je izdala razpravo Joachima Wernerja o doneskiah k arheologiji Atilove države, v kateri je zbral nekatere arheološke vire, ki naj bi razjasnili ta čas v okviru hunske države. Avtor, ki je znan po svojih dobro dokumentiranih razpravah o zgodnjem srednjem veku, je tudi v tej razpravi skušal podkrepiti svoje sklepe in domneve z vsemi razpoložljivimi dokazi, upoštevajoč pri tem tudi vsa mnenja, ki so bila doslej izražena. Bogato ilustrativno gradivo še bolj povečuje vrednost razprave. Povsem je razumljivo, da avtor ni mogel v tako detajlni razpravi zajeti celotno arheološko gradivo tega časa, ki bi se dalo povezati s problemom hunske države, temveč se je omejil na nekaj pomembnejših objektov in na nekaj navad v zvezi z nomadskim načinom življenja, nomadskim načinom bojevanja, nomadskimi kulturi in religioznimi predstavami. Tako je v posameznih poglavjih obdelal umetno deformacijo glave, vzhodna kovinska ogledala in uhane, izdelane iz okrogle žice, magične priveske pri meču, meče, loke, sedlo, nagajko in uzdo, bronaste kotličke in diademe, simboliko mrtvih in kult orla ter knežje grobove Atilovega časa. Razpravi slede popisi najdišč po materialu in po državah.

Pri obravnavi gradiva je potrebno avtorju priznati, da ga ni skušal etnično opredeljevati, kar je končno tudi nemogoče, temveč se je omejil le na nakazovanje elementov, ki imajo sicer popolnoma nomadski značaj, ki pa na drugi strani tudi še niso popoln dokaz, da so njih nosilci bili le Huni. Z drugimi besedami nam to gradivo nikakor ne daje možnost za etnično opredelitev nosilcev. Vzrok temu pa je, da Huni v Evropi niso predstavljali niti etnične niti rasne enotnosti, ker so poleg vzhodnih nomadskih konjenikov tu zajeta tudi še podložna ljudstva germanske in iranske narodnosti s svojimi kralji in voditelji. Pri tem se je pri vodečem političnem in vojaškem razredu, kamor so poleg Hunov spadali tudi voditelji domačega, čeprav podložnega prebivalstva, obdržal nomadski način življenja, ki je vsej tej sili dal nomadsko aziatski značaj. V resnici je nemogoče gradivo etnično opredeljevati glede na sprejem marsikakih nomadskih navad od podložnih ljudstev. To je jasno nakazal tudi avtor, ki zato govori le o arheoloških ostalinah Atilovega časa v prvi polovici 5. stoletja. Vendar upa avtor, da bo sčasoma mogoče ugotoviti, do kam so na zahodu segali vplivi te nomadske kulture, v najboljšem primeru pa, da bo mogoče tudi ugotoviti, do kam se je širila hunska oblast. Ravno tako misli avtor, da bo mogoče ugotoviti, kako so posamezna nenomadska ljudstva v notranjosti Atilove države odklanjala vzhodno nomadske vplive, ali so jih pa tudi sprejemala in po propasti hunske moči spremenjene dalje uporabljala.

Za izrazito nomadski pojav ima Werner umetno deformacijo glave. Takšna deformacija se je ohranila v tipičnih deformacijah lobanj v antropološkem gradivu. Posamezna nomadska ljudstva pa ne poznajo umetne deformacije glav. Med njimi so tudi Avari, kakor se je pokazalo pri analizi antropološkega gradiva. Večjega števila deformacij lobanj danes tudi ni mogoče datirati. Te nikakor niso zadostno uporabljive. V Srednji Aziji je deformacija glav karakteristična za

mongolsko skupino Kenkol v Tienšanu in Pamirju. Ta navada se je začela tukaj uporabljati veliko poprej kakor pri Sarmatih in Alanih severno od Kaspijskega morja in ob doljnem toku Volge. Tu se javlja šele okoli leta 200 n. e. Šele proti koncu 4. in na začetku 5. stoletja se deformacija glav širi proti jugu in proti zahodu. Tudi v Rusiji se ta navada razširi šele po letu 400 na posamezne druge kraje. Naistarejši primeri v Srednji Evropi so šele iz druge polovice 5. stoletja. Neznana je navada deformacije glav v sarmatski kulturi 6. stoletja v Panonski ravnini. Šele v prvi polovici 5. stoletja imamo tudi iz Panonske ravnine nekaj deformiranih lobanj, ki se pripisujejo času hunske oblasti ter jih zato tudi označujejo kot hunske. Po Wernerjevih sklepih dokazuje to le, da so evropski Huni Atilovega časa deformirali glave, vendar pa ne v taki množini, kakor so delali v kenkolski skupini. Takšna navada se je na začetku in v sredini 5. stoletja razširila tudi proti zahodu pri germanskih plemenih. V glavnem so deformirali glave Gepidi, Goti, Langobardi, Burgundi in Türinzani, medtem ko so Bajuvari, Alamani in Franki delali to samo včasih. Avtor sklepa, da se je ta navada razširila po Hunih v okviru Atilove države na germanska plemena, in sicer po vsej priliki zato, ker so bila verjetno v zvezi s to državo. V 6. stoletju in kasneje se je pa običaj deformiranja glav ohranil samo še pri Gepidih na Tisi in pri Krimskih Gotih na Krimu ter pri Alanih na severnem Kavkazu.

Nomadskim elementom pripisuje Werner tudi posamezne vrste kovinskih ogledal. Taka ogledala imajo namesto držaja na zadnji strani ušesce. V južni Rusiji in v Ukrajini se javljajo že v 6. stoletju pred n. e., in sicer z zgodnjim skitskim valom. Posamezni primeri so bili importirani tudi še v 4. stoletju n. e. Razlika med temi in bolj zgodnjimi je pa v zlitini, iz katere so bila izdelana ogledala. Ravno tako je razlika v zlitini med prejšnjimi ogledali in tistimi, ki se v 5. stoletju javljajo na severnem Kavkazu, v južni Rusiji in v Podonavskih krajih. Po mnenju Wernerja so vsa taka ogledala vzhodnoazijsko nomadska in jih ni moči datirati za čas pred leto 400. Med njimi razlikuje tudi Werner štiri variante, ki imajo na zadnji strani geometrijske ornamente. Zanimivo je, da so taka ogledala, kolikor so bila najdena v grobovih podonavskih krajev, vedno ohranjena le v fragmentih. Avtorjevo mnenje je, da ta ogledala niso bila le praktično uporaben predmet, temveč so predstavljala tudi magično moč. Okoli leta 500 prihajajo nomadska ogledala iz rabe in tudi pri germanskih ljudstvih izginejo istočasno z umetno deformacijo glav. V posameznih grobovih z ogledali z ušescom so bili najdeni tudi uhani.

Zanimivi so magični priveski na mečih. Navadno so to kamene jagode iz razne vrste kamna, kot kalcedon, gorski kristal, nefrit, jadeit itd., ki so, kakor dokazujejo arheološke najdbe vsele na mečih. Vendar je tak običaj že dokaj star. V stepskih predelih so se jagode na mečih uporabljale že izza poznohele-nističnega časa pa vse do 5. stoletja n. e. Sarmati jih uporabljajo že v prvem obdobju svoje kulture. Imamo jih pa tudi pri zahodni sarmatski veji, Jazigih. Nikdar jih pa ne uporabljajo Skiti. Werner sodi, da se je nekdanja navada nošnje magičnih priveskov na mečih, ki je iranskega izvora, v 5. stoletju razširila tudi po srednji Evropi, in sicer za časa hunskega gospostva. Razna germanska plemena so to navado obdržala kot svojo lastno tudi še v 7. stoletju.

Dolgi dvorezni meči, ki so okoli leta 200 n. e. zamenjali v vzhodnih stepah kratke meče, nimajo vodoravnega kovinskega branika. Werner sodi, da se tak branik more opaziti šele v 5. stoletju, in sicer v najdbah, ki so v sklopu Atilove države. Izvor za te meče išče v perzijskih dolgih mečih z brankom. Werner sklepa celo, da so tudi nekateri rimski meči (Ringschwerter) dobili svoj branik po perzijskih vzorcih. Dvorezni meči, ki se javljajo pod perzijskim vplivom s posredovanjem Hunov v času Atilove države v južni Rusiji in v srednji Evropi pa niso enotni, temveč je možno razlikovati tri tipe glede na ročaj. Vsi ti tipi, pa imajo bogato okrašen ročaj in nožnico z zlatom in poldragulji.

Poleg dvoreznih dolgih mečev so tudi enorezni, oziroma bojni noži, ki so ozki in dolgi, medtem ko so kasnejši iz merovinske dobe, bili široki in zelo težki. Tudi taki saksii so bili kot specifično nomadsko orožje prineseni z vzhoda od Hunov. Podobno je tudi z lokom, četudi je lok znan že zelo dolgo. Obstaja pa neka bistvena razlika med njimi. V hunskega časa znani laki so sestavljeni iz lesa ali pa roga. Srednji del in tudi konci so bili obiti s koščenimi ploščicami. Dolg je bil 1,40–1,60 m. Bil pa je nesimetričen. Z lokom v zvezi so trobridne

železne puščične osti. Tudi lesena nomadska sedla bi mogla biti pomemben predmet hunskega časa, a se žal niso ohranila. Werner sicer skuša rekonstruirati nomadsko sedlo po fragmentih, najdenih v Sipovu, kar pa seveda ne zadostuje. Zato se sklicuje bolj na zlate okove, ki so bili na sedlih in katerih je iz časa Atilove države najdeno že precejšnje število. Velik del teh okovov ima isto ornamentiko. Nikakega sledu nimamo, da bi se pri Hunih uporabljala stremena. Ravno tako se niso uporabljale ostroge. Zato sodi Werner, da so Huni uporabljali nagajko, katerih ostanke so doslej našli v nekaterih grobovih. Zelo bogato so bile okrašene uzde. V poštev prihajajo žvale, napravljene iz raznega materiala, ravno tako pa tudi okovi iz tanke zlate pločvine, ki so bili na uzdah. O teh pa sodi Werner, da so se uporabljali le pri pogrebem ritualu, ker so bili le posnemani podobno kakor zlati loki. Izdelovanje takšnih okovov se javlja samo pri nomadskih najdbah v 5. stoletju, nikdar jih pa ne zasledimo v istočasnih germanskih najdbah.

Pomembni so tudi bronasti kotlički, imenovani kotlički tipa Höckricht. Posebno zanimivi so kotlički 45 in 88 cm visoki, ki imajo votlo, posebno delano nogo. Na ustju so vertikalni ročaji štirioglate oblike brez gobastih vzboklin ali z njimi. Za pomemben predmet ima Werner tudi diadem. Doslej se je ohranil v nekaterih gotovih primerih. Seveda se je diadem uporabljal tudi že poprej; pač pa so ga različno, včasih zelo bogato ornamentiranega uporabljali tudi še v tem času, posebno odličnejši stanovi v Atilovi državi.

V posebnem oddelku govori Werner o simbolu orla in o kultu mrtvih. Čeprav nimamo nikakršnih pisanih podatkov o hunskem religioznem življenju, skuša avtor na osnovi nekaterih arheoloških momentov vsaj približno ugotoviti kultni pomen posameznih predmetov, katerih število je pa zelo omejeno. Pri izvajanjih uporablja Werner tudi etnološke paralele. Tako navaja obstoj tako imenovanega orlovskega drevesa ali drevesa življenja, predstave uroaltajskega prebivalstva Sibirijske. Podobne predstave so imeli tudi že kubanski Sarmati, katere bi, po Wernerjevem mnenju, bilo mogoče pojasniti tudi kot šamanistične objekte. Glede na dokaj često predstavo orla, od katerega je pogosto predstavljena samo glava, posebno na ogrlicah, na jezičkih za pasice, na sponah itd., sklepa avtor, na obstoj verovanja, v katerem bi naj bil orel najvišje božanstvo, medtem ko naj bi orel pred Atilovim časom predstavljal le ornamentalen motiv, podobno kakor tudi druge živalske predstave. Globlji neornamentalen pomen pripisuje Werner tudi predstavam v obliki človeških mask, ki so upodobljene kot okras na konjski opremi. Ni pa danes še mogoče take apotropijske predstave pravilno tolmačiti. Werner domneva na temelju raznih najdb v Rusiji, da je v Atilovi državi bil zelo razvit šamanizem.

Dosedanje grobne najdbe ne kažejo neke celote niti glede etničnega niti glede socialnega položaja. Tudi grobni ritual je različen. Na podonavskem prostoru moramo poleg tega računati tudi le na posamezne grobove ali pa na majhne nekropole, že zaradi kratkega bivanja Hunov v teh krajih. Vendar predstavljajo tudi grobovi težave pri časovnem opredeljevanju, posebno ker so marsikateri zelo revni ter jih moremo temu času, kakor misli Werner, pripisati le na osnovi posameznih, včasih skromnih tipoloških detajlov. Tako bi se doslej upoštevanim bogatim grobovom, imenovanim tudi knežji grobovi, mogli temu času v okviru Atilove države pripisati tudi še marsikateri drugi, katerih opredelitev je pa kljub temu še zelo težavna. Vprašanje noše danes ravno tako še ni rešljivo. Imamo le posamezne primere nakita in praktično uporabnih predmetov, kot so pasice, zapone, ogrlice, uhani itd. Pri tem pa uhani in ogrlice niso bile del ženske, temveč prvenstveno del moške noše. Sodeč po bogastvu zlata v knežjih grobovih, a glede na popolno odsotnost rimskih zlatnikov sodi avtor, da so vse rimske zlatnike Huni pretopili ter iz tega izdelovali nakit in druge predmete, ki se pa nikdar ne javljajo v navadnih, temveč le v knežjih grobovih, ki v resnici pripadajo višjemu voščnemu razredu, sestavljenemu iz etnično različnih plemen. Zanimivo je, da na Hune za časa njihovega bivanja v Evropi, ki je trajalo okoli pol stoletja, ni vplivalo rimsko provincialno zlatarstvo.

V zadnjem poglavju obravnava avtor pomen in oceno nomadskih elementov 5. stoletja. V glavnem podaja tukaj povzetek prejšnjih sklepov ter tudi nekaterih momentov. Na koncu prihaja Werner do sklepa, da so se nomadski elementi, katere so prevzela germanska plemena po razpadu hunske države, iz-

gubili zaradi kratkega trajanja hunske oblasti. Predvsem so to bili čisto tipični nomadski elementi, kot umetna deformacija glav, vzhodna ogledala itd. Razne posameznosti čisto bojevniškega značaja, kakor so posamezna orožja, a tudi magične predstave, so pa Germani obdržali tudi še kasneje.

J. Korošec

Slovenská archeológia, Časopis Slovenskej Akadémie vied Archeologického Ustavu v Nitre, IV/1, Bratislava 1956, 172 strani.

S četrtrim letnikom bo časopis Arheološkega inštituta Slovaške akademije znanosti začel izhajati dvakrat letno. Slovaška akademija posveča arheologiji izredno velik pomen, kar vidimo ne samo po arheoloških raziskovanjih, katere finansira, temveč tudi po publikacijah arheološke vsebine, ki jih izdaja. Med te spada tudi sedanji povečani časopis. Kljub temu je tudi nova številka s tehnične strani tako glede papirja in tiska, kakor tudi glede reprodukcij na isti višini, kakor so bile dosedanje.

Vsa nova številka je posvečena problemom, ki so blizu slovanski arheologiji ali ki sodijo v zgodnji srednji vek. Obravnavani sta le dve grobišči, eno tako z arheološkega, kakor tudi z antropološkega in favnstičnega gledišča, medtem ko je druga že glede na značaj obravnavano le po arheološkem gradivu.

Najobširnejšo razpravo je prispeval Budimský-Krička v obliki monografije o avarskem grobišču iz Žitavske Tôni (Pohrebisko z neskorej dobi avarske v Žitavske Tôni na Slovensku). To grobišče je bilo raziskano že leta 1937, vendar samo delno. Skupaj je bilo odkritih 52 grobov, od katerih so trije pripadali latenski dobi, medtem ko ostali pripadajo keszthelyski kulturni skupini. Med njimi so bili tudi grobovi konjenikov. Temeljna usmerjenost skeletov je bila od vzhoda proti zahodu z večjim ali manjšim odstopanjem. So pa med njimi tudi še druge usmerjenosti. Velikost grobnih jam je različna, ravno tako je različna tudi oblika. Tako so grobovi konjenikov po pravilu bili štirioglati, grobovi odraslih so imeli bolj ovalno obliko, a otroški grobovi trapezoidno ali štirioglati. V grobnem zasipu so bile tudi sledi ognja. Ponekod je bila ugotovljena tudi lesena obloga, predvsem v konjeniških grobovih. Deske obloke so bile vezane z okovi, ali so pa bile le skupaj postavljene. V nekaterih grobovih je bila obloga ojačena tudi s koli.

Pridevki v otroških grobovih so skromni, čeprav je bila več kakor v polovici teh grobov najdena posoda. Dokaj pogostni so tudi ostanki mesne hrane. V posameznih grobovih je bil tudi majhen nož ali pa kos kakšnega nakita. Tudi v grobovih odraslih skeletov so najdene zvečine posode, navadno po ena, a le v enem grobu sta bili dve. Dalje so bili tudi ostanki mesne hrane, medtem ko so ostali pridevki izredno redki. Nasproti tem so bili grobovi konjenikov relativno zelo bogati, čeprav so tudi med njimi posamezni zelo revni. Zelo bogata je bila konjska oprema. Bila je pa tudi večja množina orožja, kakor so osti za kopja, osti za pušice, noži, meči, sekira itd. Bogata je tudi keramika, razni okrasni okovi, itd.

Zanimivo je, da je večina grobov odraslih skeletov bila kasneje razrušena. Le en konjski grob ter otroški grobovi so bili nedotaknjeni. Avtor sklepa, da je treba iskati vzrok temu v praznoverju oziroma v vampirizmu. Podobni momenti so znani tudi na drugih mestih, kakor n. pr. v Kiskörösu, Györu, Devínski Novi Vesi itd. Navadno je bil v Žitavski Tôni razrušen zgornji del skeletov, v grobovih konjenikov pa celo del okoli pasu in pasica. Mnogi skeleti sploh niso imeli lobanje, ali je pa bila premaknjena iz svoje prvotne lege. V posameznih primerih so v grobu bile tudi druge lobanje. Delno je rušenje grobov treba pripisati tudi želji po plenu, sklepa avtor.

Našemu grobišču je po avtorjevem mnenju glede na posamezne momente najbolj sorodno grobišče v Devínski Novi Vesi. Ostanki mesne hrane, ki se sicer v slovanskih grobovih javljajo zelo redko, pripadajo govedu, ovci, a primeri se tudi, ko je bilo dano v grob konjsko meso.

Keramični pridevki pripadajo, po avtorjevi klasifikaciji, bolj podonavskemu tipu, medtem ko je le pet posod drugačnih. Od teh bi naj ena bila sorodna praškemu tipu, ostale pa tiški keramiki. Plastične znake na dnu imata le dve posodi. Okovi so skoraj po pravilu liti in pripadajo po avtorjevem mnenju kasno avarski periodi. Mnogi kosi orodja imajo nomadski značaj. Zanimiv je tudi nakit

v konjeniških grobovih, ki predstavlja uhane, steklene jagode, obročke za lasne vitice ter druge obročke. Zvale in stremena so po avtorjevem mnenju nomadskega značaja. Med okrase na konjski opremi sodijo tudi še falere ter med različnimi okovi tudi okovi s človeškimi maskami. Pomembni so posebno zadnji, ki so doslej edini v okviru avaroslovanske kulturne skupine. Karakterističen je tudi okov, lit in ornamentiran v prebiti tehniki, ki ga avtor ocenjuje kot pomemben objekt za datacijo. Ta predmet naj bi po Fettichovih sklepih glede na izdelavo pripadal kasnim izdelkom najboljšega avarskega stila.

V sklepu zastopa avtor gledišče, da ni nikakršne večje časovne razlike med doslej odkritimi grobovi. Na temelju tega sodi tudi, da so na mestu, ki je bilo doslej raziskano, pokopavali le nekaj desetletij. Avtor misli dalje, da grobišče splošno ni moglo biti veliko. Vrsta ženskih grobov deli ta del grobišča na dve neeaki polovici, kjer so pokopani moški, konjeniki in otroci. Avtor celo sodi, da bi med tema polovicama utegnile biti etnične ali plemenske razlike.

Čas trajanja grobišča postavlja avtor med 750. in 800. leto. Samo tu pokopano ljudstvo pa pripisuje mešanici domačega karpatskega prebivalstva, dalje mešanici slovanskih skupin in nomadov. Vendar pa prišteva avtor večino grobov nomadom, na osnovi nošnje orožja, načina pokopov in na osnovi vzhodnega tipa konjskih skeletov, ki so bili tu pokopani v konjeniških grobovih. Vzrok obstoja grobišča na tem mestu bi naj pa bila obramba pomembnega prehoda čez Donavo. V primeru, da je tu bilo le manjše grobišče, se avtor priključuje mnenju Eisnerja, ki sodi, da bi tu mogla biti avarska posadka, ki je varovala prehod čez Donavo. Vendar bi ta posadka ne imela samo vojaški, temveč tudi gospodarski pomen.

Antropološko gradivo je objavil Emanuel Vlček (Antropologický materiál zo Žitavskej Tône). Sklepi, ki jih je napravil avtor, se pa nanašajo le bolj na splošne ugotovitve, ker je gradivo zelo slabo ohranjeno. Tako je slaba ohranjenost gradiva vplivala tudi na rasno klasifikacijo skeletov. Ugotoviti je bilo mogoče, da so med skeleti zastopani prvenstveno evropski tipi, kakor so mediteranski, dinarski, nordijski in kromaujonidni. Od izvenevropskih tipov je bilo mogoče ugotoviti le en mongoloidni tip ter en skelet, ki je imel precejšnjo turanoidno primes. Vendar se, kakor pravi avtor, vidi heterogenost ljudstev v Žitavski Tóni, ki predstavlja proces asimilacije v avarskem etniku. Tako se je tukaj tuja, toda zelo heterogena invazija ljudstva vezala z ne manj različno podlago domačega prebivalstva ter tako ustvarila rasni konglomerat, ki je tipičen za ta čas na tem področju.

Rudolf Musil je raziskal favnistično osteološko gradivo (Osteologický materiál z pohrebiska v Žitavskej Tóni). Že glede na grobove konjenikov je največji odstotek osteološkega gradiva od konj, sledijo jim govedo in ovce. V manjšem številu so pa zastopane kokoši, psi in svinja.

O novo odkritem slovanskem žarnem grobišču v Stupavi poroča L'udmila Kraskovská (Slovanské popolnicové pohrebisko v Stupave). Grobišče je bilo odkrito leta 1953, vendar je bilo odkopanih doslej le devet žar. Mnoge so zelo fragmentirane. Nekatere so podobne praškemu tipu. Med njimi je pa tudi žara, ki po mnenju avtorice nima analogij v slovanskem gradivu, temveč je bolj podobna provincialno rimskim posodam. Štiri žare so bile tudi ornamentirane, vendar nobena ni ornamentirana z valovnico. V žarah in v grobovih ni bilo nobenega drugega gradiva. Avtorica datira nekropolo v šesto stoletje.

J. Korošec

Ethnographisch-archäologische Forschungen. Herausgegeben von H. Kothe und K. H. Otto. 1, 1953, str. 126. — 2, 1954, str. 232. — Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin.

V uvodni besedi k novi seriji razprav poudarjata izdajatelja potrebo zgodovinsko primerjalnega vrednotenja etnografskega in arheološkega gradiva, saj je raziskovalni cilj obeh ved isti, ko gre za zgodovino gentilne družbe.

Prva knjiga prinaša šest razprav, ki povečini družijo etnografsko in arheološko problematiko. Pričenja jih K. H. Otto z načelno teoretičnim spisom Arheološke kulture in raziskavanje konkretne zgodovine plemen in ljudstev (1–27). Po uvodu o razmerju med arheologijo in zgodovino, v katerem sledi predvsem